

SUMMARY

V. Raskalinos. Professional preparation of social teachers: competent approach.

In this article author analyses the conceptions «professional competence», «professional competence of social teacher» that are presented in in psychological and pedagogical literature. Konstrukt of professional competence is considered as a result of professional preparation of future social teachers.

Key words: social teacher, professional competence of social teacher, professional preparation.

УДК 37.018.262 «312»

М. В. Сіренко

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

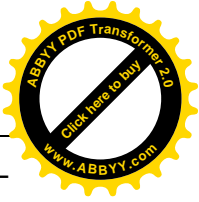
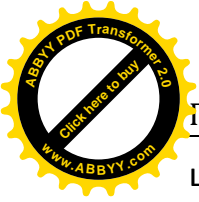
ФОРМУВАННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН ЯК СУЧАСНА ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті здійснено аналіз стану вивчення розробленості формування батьківських відносин в Україні на сучасному етапі розвитку педагогічного знання. Розглянуто питання підготовки до батьківства як передумови активізації й координації формуючого педагогічного потенціалу інших соціальних інституцій.

***Ключові слова:** батьківство, материнство, батьківські відносини, формування батьківських відносин, материнська депривація, соціальні стереотипи, гендерні ролі.*

Постановка проблеми. Поняття батьківства має багато різних значень. Насамперед, це біологічна та соціальна роль людини, яка має дитину і виховує її. При цьому з соціального погляду батьківство – це комплекс обов'язків та персональна відповідальність за стан здоров'я, розвиток та благополуччя народженої дитини. Для людини, яка є батьком чи матір'ю, батьківство є емоційним переживанням своєї біологічної та соціальної ролі, задоволення або незадоволення від її виконання. Батьківство також пов'язане з усвідомленням своїх завдань, обов'язків, родинної та соціальної відповідальності. Як форма соціальної діяльності, батьківство пов'язане з оволодінням безліччю спеціальних вмінь та навичок догляду та виховання дитини. У найбільш вузькому розумінні, батьківство є періодом безпосередньої взаємодії з дитиною, який триває з моменту народження останньої і протягом усього їхнього життя. У більшості історичних та сучасних культур батьківство було і є однією з фундаментальних цінностей людини.

На жаль, на сучасному етапі розвитку українського суспільства можна говорити про деяке зниження ставлення до батьківства як до вищої

цінності. Спостерігаються стійкі тенденції до зростання кількості жінок – майбутніх матерів, які зловживають алкоголем чи наркотичними речовинами; неповних сімей різних типів; вагітностей у підлітковому віці; випадків затримки розвитку дітей унаслідок порушення батьківсько-дитячої взаємодії, розриву зв'язків між поколіннями, втрати традиційних способів передачі життєвого досвіду. На цьому тлі зростає кількість новонароджених та дітей, які мають певні розлади здоров'я. Ці обставини можуть свідчити про кризу інституту сім'ї. У будь-якому випадку є об'єктивна необхідність активізації соціально-педагогічної роботи з молоддю, одним із головних завдань якої є формування усвідомленого батьківства як умови повноцінного особистого існування та повноцінного розвитку майбутньої дитини [4, 15].

Зниження соціальної цінності інституту сім'ї у нашій державі на сучасному етапі підтверджується й такими фактами:

- в Україні нараховується понад 100 тис. дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, з них більше ніж 60% виховуються в інтернатних закладах;

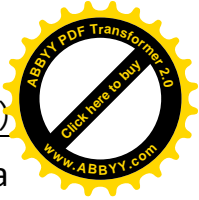
- кількість відмов матерів від дітей у пологових будинках протягом року орієнтовно становить 1000 осіб (близько 15% новонароджених, яких залишають у пологових будинках, є дітьми юних матерів) [8, 229];

- серед дітей, які визнані сиротами, близько 3% є біологічними сиротами, усі інші – сироти соціальні;

- від 60% соціальних сиріт матері відмовляються у пологовому будинку, 30 % соціальних сиріт – діти батьків-алкоголіків [9, 129].

Аналіз актуальних досліджень. Коли мова йде про батьківські відносини, то одним із перших питань, які постають перед дослідниками, є питання про формування цього феномену. У психологічній літературі описується ціла низка факторів, що впливають на формування батьківських відносин в онтогенезі. Більш докладно описаний в екологічній літературі філогенез материнських відносин. На думку Н. Тінбергена, соціальна прихильність, у тому числі материнська, – природжений біопсихічний механізм, який об'єднує людину з більшістю видів тварин [11, 134].

У біології поведінки важливими для формування материнського ставлення до майбутньої дитини вважається досвід відносин з власною матір'ю, а також досвід взаємодії з дитинчатами до періоду статевої зрілості. На цьому підґрунті набувається досвід власного материнства.

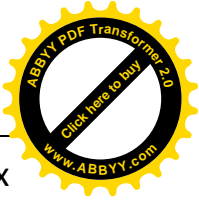
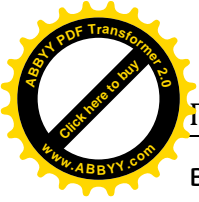

Цікаво, що і психологи виділяють подібні чинники, які впливають на розвиток материнських відносин. Так, Д. Віннікот вважає, що здатність жінки бути гарною матір'ю формується на основі досвіду взаємодії з власною матір'ю, у грі, у взаємодії з маленькими дітьми в дитинстві, а також у процесі власної вагітності та материнства [3, 67]. З погляду психоаналітиків (М. Кляйн та ін.), найбільш важливе значення для прийняття матір'ю новонародженого мають образи дитини в її уяві [5, 59]. Було виявлено, що фантазії матері щодо процесу вагітності і майбутньої дитини можуть викликати дисфункцію індивідуальних відносин у діаді «мати-дитина», порушуючи нормальну материнську прихильність. При цьому вагітність розглядається як найважливіший сензитивний період розвитку материнського ставлення до дитини, тому що у цей кризовий період оживають внутрішні конфлікти і тривоги, пов'язані з минулими стадіями індивідуального розвитку, які суперечать реальному образу народженої дитини. Ці конфлікти можуть включати як позитивні, так і негативні прояви «его» жінки та її партнера, продовження амбівалентних відносин з її батьками та сиблінгами. Щоб під час вагітності могло сформуватися почуття прив'язаності до дитини, жінка повинна свідомо інтегрувати реальність та підсвідомі фантазії і надії, пов'язані з дитиною.

Вітчизняні автори також дедалі частіше звертаються до вивчення факторів, які впливають на формування батьківських відносин. А. І. Захаров виділяє цілу низку умов адекватного формування батьківських відносин. До них відносяться: присутність позитивного «прообразу матері», виразність інстинкту материнства і батьківства у прабабків і бабків жінки, бажання мати дітей, позитивна установка на них до вагітності, позитивне ставлення до вагітності, ніжність до дитини, почуття жалості і співчуття до неї, відчуття близькості з дитиною, а також емоційна чуйність матері.

Дослідження В. Брутман та М. Радіонової, які вивчали девіантне материнство, показують, що відмова матері від своєї новонародженої дитини тісно пов'язана з її взаєминами з власною матір'ю [2, 40]. Майбутня «відмовниця» найчастіше з дитинства нехтується своєю матір'ю. Ця материнська депривація не дає їй можливості оволодіти біологічним та соціокультурним психокомплексом материнства під час народження дитини.

І психологи, і етологи погоджуються в тому, що одним з основних факторів, що впливає на формування батьківських відносин, є взаємодія з

власною матір'ю. Крім того, ідентифікація з матір'ю – один з основних механізмів розвитку материнських відносин. Мати транслює своїй дитині модель материнства (і ширше – батьківства), існуючу в певній культурі в конкретну історичну добу. Зрозуміло, що деякою мірою модель материнства та батьківства засвоюється дітьми також через інших значущих дорослих, мистецтво, засоби масової інформації тощо.

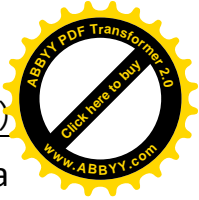
У сучасному людинознавстві існує великий спектр перспективних наукових досліджень проблеми формування батьківства як соціально-культурної цінності. Ця проблема потребує комплексного вивчення з урахуванням соціальних, національних, історичних особливостей нашого суспільства та визначенням технологій її ефективного розв'язання.

Мета статті – проаналізувати формування батьківських відносин як актуальної проблеми педагогічної науки.

Виклад основного матеріалу. Батьківство – це соціально-психологічний феномен, що є сукупністю почуттєвих та раціональних компонентів, емоційних переживань, знань, уявлень та переконань стосовно себе в батьківській ролі, які реалізуються у всіх проявах поведінкової складової батьківства. У свою чергу, батьківські відносини – це система практичної діяльності, у якій реалізуються різноманітні почуття до дитини, поведінкові стереотипи, що практикуються у спілкуванні з нею, особливості сприйняття і розуміння характеру і особистості дитини, її вчинків [7, 13]. Кожна дитина має право народитися бажаною та бути щасливою, а кожна родина, ухваливши рішення про народження дитини, повинна сповна усвідомлювати свою відповідальність за її життя, здоров'я і долю.

Досліджень процесу формування батьківських відносин недостатньо. Проте, можна виділити деякі його ключові чинники – це ідентифікація з власними батьками, бажання мати дитину, позитивний відгук на вагітність, бажання захистити свою дитину, почуття гордості та відповідальності за неї. Для майбутнього батька не менш важливим, ніж для майбутньої матері є взаємодія з власною матір'ю. Найбільш важливим у взаєминах з матір'ю є віковий період до трьох років.

Такі компоненти батьківських відносин, як цінність батьківства, цінність дитини, основні поведінкові й емоційні реакції стосовно дітей, навіть бажання мати певну кількість дітей, формуються під впливом тієї моделі, яка прийнята у певній культурі і сприйнята конкретним індивідуумом.

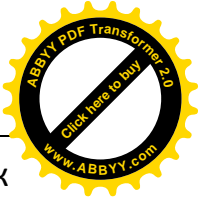
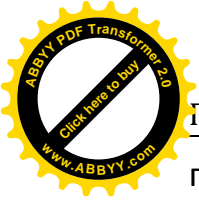

Процес становлення батьківських відносин пов'язаний з двома основними періодами – до народження власної дитини і після її народження. Спочатку основними механізмами формування батьківських відносин є інтеріоризація моделей батьківської поведінки, закріплених у культурі, і ідентифікація з батьком тієї ж статі. При цьому період очікування дитини є переломним у формуванні батьківських відносин. Майбутні батьки спочатку несвідомо повторюють ролі своїх батьків, поки не зможуть поводити себе стосовно своєї дитини як самостійні батько і мати. Надалі основним механізмом формування батьківських відносин є зіставлення образу ідеального батька (Я-ідеальне) з уявленнями про себе як про батька (Я-реальне). Результати порівняння можуть впливати на всі компоненти батьківських відносин.

У сучасних умовах у молодих сім'ях задоволення потреби в материнстві та батьківстві конкурує з низкою інших потреб. Це передусім мотиви матеріального існування та пристосування до існуючих соціально-економічних умов, необхідність отримання освіти, подальшого працевлаштування для забезпечення зростання матеріального добробуту, прагнення до самореалізації в житті [6, 141].

В останнє десятиріччя спостерігається систематичне падіння абсолютних і відносних показників народжуваності, особливо у містах та міських поселеннях. Рівень дитородної активності в Україні фахівці оцінюють як дуже низький: народжуваність лише наполовину компенсує смертність. Більшість молодих сімей обмежуються народженням однієї дитини або залишаються бездітними [1, 156]. Водночас за останнє десятиліття окреслилися деякі нові тенденції: рівень сумарної народжуваності дещо підвищився, хоч і незначною мірою: від 1,1 до 1,3, причому як у містах, так і в селах [10, 351]. Учені пояснюють цей факт тим, що нині до найактивнішого дитородного віку вступають чисельніші покоління жінок, народжених у першій половині 80-х років, коли спостерігався високий рівень народжуваності [1, 27–28].

Загально визнано, що для повноцінного розвитку дитини необхідна повна сім'я та вплив на неї батька і матері. Завдяки їм відбувається успішна первинна соціалізація дитини, формуються її соціально-рольові та гендерні позиції, які пов'язуються не тільки з усвідомленням того, до якої статі вона належить, але й із засвоєнням певних моделей чоловічої і жіночої

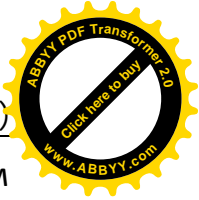
поведінки. Відсутність одного з батьків у сім'ї ускладнює для дитини як набуття необхідної життєвої компетентності, так і формування лінії поведінки, адекватній власної статі. Це особливо простежується у неповних сім'ях [1, 62–63].

В останнє десятиліття спостерігається збільшення кількості позашлюбних народжень на тлі зниження загального рівня народжуваності, що стало характерною тенденцією як для України, так і для інших країн світу. Так, в Україні частка дітей, народжених у батьків, які не перебували в зареєстрованому шлюбі, підвищилася з 11,2 до 17,3% [10, 353]. Варто відзначити, що позашлюбні народження не завжди означають народження у самотніх жінок. Певна частина дітей народжується у незареєстрованому шлюбі. Водночас наявні статистичні дані не дають змоги отримати відомості про те, яка саме частка дітей, народжених у незареєстрованому шлюбі, визнається їх батьками.

Позашлюбні народження стають дедалі поширенішими серед жінок найактивнішого шлюбного і дітородного віку: частка позашлюбних народжень у 20–29-річних жінок підвищилася з 9,1 до 16%; у жінок віком 30–39 років вона виросла з 19,7 до 22,3%, а у 40–49-річних жінок зменшилася з 33,8 до 29,6% відповідно [1, 157]. Таким чином, кількість дітей, народжених наймолодшими матерями, які не перебували в зареєстрованому шлюбі, підвищилась майже вдвічі. Отже, нині кожна четверта дитина, народжена жінками віком до 20 років, є позашлюбною. Такі тенденції, безперечно, пов'язані із суттєвими змінами у структурі моральних, культурних цінностей, мотивів поведінки, ставлення до сім'ї та шлюбу [1, 36].

Сучасними дослідженнями виявлено, що роль батьків, яка передбачає відповідальність, вимогливість, певну зрілість, на жаль, недостатньо якісно виконується молодими подружжями, адже вони фактично не відзначаються ні психологічною, ні соціальною готовністю до виховання дітей. Тому постає проблема формування почуттів майбутнього батьківства серед молодих жінок та чоловіків. Майбутні батьки повинні усвідомлювати, що їх роль батька та матері – це соціально визначений тип поведінки, проявами якої є певні бажання, цілі, почуття, цінності, очікувані у суспільстві.

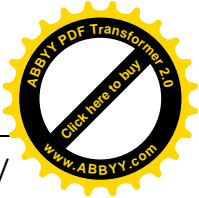
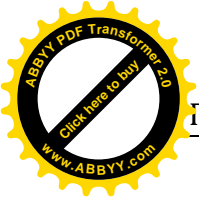

Образ людини, яка хоче мати дітей, оцінюється суспільством позитивно. Така людина наділяється позитивними особистісними характеристиками й обов'язково сприймається як надійна, розумна, розуміюча. І навпаки стосовно до чоловіків і жінок, які можуть, але не бажають мати дітей, виявляється негативне ставлення. Можливо, подібні соціальні уявлення – стереотипи – здатні виступати як соціальний регулятор батьківських відносин, у тому числі їх мотиваційних компонентів. Пересічна людина розмірковує приблизно так: «Я хочу дітей, тому що це правильно». Соціальні стереотипи – «треба бути як усі», «у сім'ї має бути дитина» – більшою мірою впливають на рішення про народження першої дитини як у чоловіків, так і у жінок. Таким чином, рішення про народження першої дитини є найчастіше мовби безпосереднім наслідком шлюбних відносин і приймається подружжям «автоматично». У такому випадку сприйняття дитини як цінності виникає вже пізніше.

Висновки. Отже, ми виділили такі ключові чинники формування батьківських відносин: ідентифікація з власними батьками, бажання мати дитину, захистити її, почуття гордості та відповідальності за неї. Але в сучасних умовах у молодих сім'ях задоволення потреби в батьківстві конкурує з низкою інших потреб, таких, як необхідність отримання освіти, подальшого працевлаштування для забезпечення зростання матеріального добробуту, прагнення до самореалізації в житті. Спостерігаються також стійкі тенденції до зростання кількості жінок – майбутніх матерів з девіантною поведінкою; неповних сімей різних типів; вагітностей у підлітковому віці; випадків затримки розвитку дітей унаслідок порушення батьківсько-дитячої взаємодії тощо. Усі ці обставини свідчать про кризу інституту сім'ї. Роль батьків недостатньо якісно виконується молодими подружжями: вони не відзначаються психологічною та соціальною готовністю до виховання дітей. Тому вдосконалення соціального виховання майбутніх батьків потребує наукового переосмислення й концентрації зусиль усіх інституцій, що відповідають за його реалізацію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеенко Т. Ф. Сім'я в умовах становлення незалежної України (1991–2004 роки): Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2003 р. / Т. Ф. Алексеенко, О. М. Балакірева, Л. О. Галугуз ; наук. ред. В. І. Довженко. – К. : Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2006. – 241 с.

2. Брутман В. Формування прив'язаності до дитини під час вагітності / В. Брутман, М. Радіонова // Питання психології. – 1999. – № 3. – С. 38 – 47.
3. Віннікот Д. В. Маленькі діти та їхні матері / Д. Віннікот. – М. : ТОО Незалежна фірма «Клас», 1998. – 110 с.
4. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: навч.-метод. комплекс / [авт.-упоряд. : О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, З. П. Кияниця, В. О. Кузьмінський та ін.] ; за заг. ред. І. Д. Зверевої, Ж. В. Петрочко. – К. : Фенікс, 2007. – 528 с.
5. Кляйн М. Заздрість і подяка: [Дослідження несвідомих джерел] / М. Кляйн. – СПб. : Б. С. К., 1997. – 96 с.
6. Липский И. А. Социальная педагогика. Методологический анализ : учеб. пособ. / И. А. Липский. – М. : АСЛ, 2004. – 252 с.
7. Овчарова Р. В. Психологическое сопровождение родительства / Р. В. Овчарова. – М. : ЗАО «Институт психотерапии», 2003. – 295 с.
8. Соціальна педагогіка : теорія і технології : підруч. / [за ред. І. Д. Зверевої]. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 316 с.
9. Статистичний довідник соціальних процесів Сумської області / Управління у справах сім'ї та молоді Сумської обласної адміністрації. – Суми : Вид-во «МакДен», 2006. – 164 с.
10. Статистичний щорічник України за 2007 рік / [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : ТОВ «Вид-во «Консультант», 2008. – 551 с.
11. Тінберген Н. Поведінка тварин / Н. Тінберген. – М. : Мир, 1975. – 192 с.

РЕЗЮМЕ

М. В. Сиренко. Формирование родительских отношений как современная педагогическая проблема.

В статье совершён анализ состояния разработанности проблемы формирования родительских отношений в Украине на современном этапе развития педагогического знания. Рассмотрен вопрос подготовки к родительству как предпосылка активизации и координации формирующего педагогического потенциала различных социальных институтов.

Ключевые слова: *отцовство, материнство, родительские отношения, формирование родительских отношений, материнская депривация, социальные стереотипы, гендерные роли.*

SUMMARY

M. Sirenko. Formation of parental relationships as modern pedagogical issue.

Paper is devoted to analysis of problems of parental relationships in Ukraine today. It was study the training for parenthood as a precondition for intensification and coordination of educational potential of various social institutions.

Key words: *fatherhood, motherhood, parenting relationships, the formation of parental relationships, the deprivation of parenting, social stereotypes, gender roles.*